એકમ 1	ગ્રંથાલયના સામાજિક અને ઐતિહાસિક પાયાઓ

(SOCIAL BASE OF LIBRARY)

રૂપરેખા

1.0 *ઉદ્દેશો*

1.1 *પ્રસ્તાવના*

1.2 *સામાજિક કાર્ય અને કૌશલ્ય*

1.2.1 *પ્રલેખોની સુરક્ષા*

1.2.2 *સંસ્કૃતિનું જતન*

1.2.3 *મનોરંજન*

1.2.4 *શિક્ષણમાં આધારસ્તંભ*

1.2.5 *ઉદ્યોગ વ્યાપાર અને વ્યવસાયના ક્ષેત્રમાં*

1.2.6 *ઔપચારિક વિકાસમાં ફાળો*

1.2.7 *આર્થિક વિકાસમાં ફાળો*

1.2.8 *સંશોધન અને વિકાસમાં ફાળો*

1.3 *ગ્રંથાલયનો ઐતિહાસિક પાયો*

1.3.1 *લખાણ માટેની જુદી જુદી સામગ્રી*

1.3.2 *લખવું*

1.3.3 *લાકડાનો ઉપયોગ*

1.3.4 *ગ્રંથાલય*

1.3.5 *શણનું કાપડ*

1.3.6 *પથ્થરનો ઉપયોગ*

1.3.7 *ધાતુનો ઉપયોગ*

1.3.8 *માટીની તકતીઓના ઉપયોગ*

1.3.9 *પેપીરસનો ઉપયોગ*

1.3.10 *પાર્ચમેન્ટ અને વેલમ*

1.4 *પ્રાચીન ગ્રંથાલયો*

1.4.1 *સમેરિયા*

1.4.2 *બેબીલોનિયા*

1.4.3 *આસીરિયા*

1.4.4 *ઈજીપ્ત*

1.4.5 ગ્રીસ
1.4.6 એલેકઝાન્ડ્રિયન ગ્રંથાલય
1.4.7 રોમ
1.5 મધ્યયુગના ગ્રંથાલયો
1.5.1 યુરોપિયન ગ્રંથાલયો
1.6 સારાંશ
1.7 બહુવિકલ્પ પ્રશ્નો
1.8 તમારી પ્રગતિ ચકાસોના ઉત્તરો
1.9 ચાવીરૂપ શબ્દો
1.10 સંદર્ભો અને વિશેષ વાચન

1.0 ઉદ્દેશો (OBJECTIVES)

પ્રસ્તુત એકમમાં એક સામાજીક સંસ્થા સ્વરૂપે ગ્રંથાલયો પ્રાચીન સમયથી સમાજ સાથે જોડાયેલા છે તે જાણશો. આ ગ્રંથાલયો લેખક, પ્રકાશક, ગ્રંથપાલ અને ઉપભોક્તા વચ્ચેના સંબંધો જાળવી રાખવાનું મધ્યસ્થી તરીકેનું કાર્ય કરે છે. આ ઉપરાંત ગ્રંથાલયના મુખ્ય કાર્યો જેવાં કે પ્રલેખોની સુરક્ષા, સંસ્કૃતિનું જતન, મનોરંજન, સંશોધન અને આર્થિક વિકાસમાં ફાળો આપવો વગેરે કાર્યો દ્વારા મહત્ત્વની ભૂમિકા અદા કરે છે. તેનાથી આથ પરિચિત થશો.

1.1 પ્રસ્તાવના (INTRODUCATION)

પ્રાચીન સમયથી માનવીનો ઈતિહાસ પરંપરાઓ, રીતરિવાજો, સંસ્કૃતિ વગેરે ઉજાગર કરવામાં ગ્રંથાલયોનો ફાળો મહત્ત્વનો રહ્યો છે. એક સમયે નગ્ન અવસ્થામાં ફરતો આદિમાનવ, આજે તેના જ જેવો માનવ રોબોટ બનાવી શક્યો છે. તે ગ્રંથાલયોને આભારી છે. ગ્રંથાલયોએ માણસને કલમથી કમ્પ્યૂટર સુધીનું ખેડાણ કરાવ્યું. ગ્રંથાલયના ઉપયોગથી જ માણસ પૃથ્વીના ચંદ્રયાન-2 દ્વારા ચંદ્ર સુધી પહોંચવા શક્તિમાન થયો છે. આમ માનવ વિકાસમાં ગ્રંથાલયોનો ફાળો ખૂબ મહત્ત્વનો છે.

1.2 સામાજિક કાર્ય અને ગ્રંથાલય (SOCIAL WORK AND LIBRARY)

ગ્રંથાલય શાસ્ત્રી **બરનેશ**ના જણાવ્યા અનુસાર સમાજમાં સામાજિક વારસો, એ લોકોના વિચારો, મંતવ્ય, રીતરિવાજ, માન્યતા વગેરે દ્વારા પ્રગટ થાય છે. ગ્રંથાલય

એક સામાજિક સંસ્થા છે. જે લેખક, પ્રકાશક, ગ્રંથપાલ અને ઉપભોક્તા વચ્ચેના સંબંધો વિકસાવે છે. આ સંબંધોમાં લેખક અને પ્રકાશક માહિતીનું ઉત્પાદન કરે છે અને તે રીતે માહિતીનું સર્જન થાય છે. ગ્રંથપાલ એ મધ્યસ્થીનું કામ કરે છે. જ્યારે ઉપભોક્તા જરૂરિયાત મુજબ એ માહિતીનો ઉપયોગ કરે છે. આ પ્રકાશક દ્વારા પ્રકાશિત થયેલી માહિતી સમગ્ર સમાજના જુદાં જુદાં ગ્રંથાલયોમાં જાય છે.

જ્યાં ગ્રંથપાલ તેના ઉપર ક્રિયા પ્રક્રિયા દ્વારા યોગ્ય માવજત કરી ઉપભોક્તા સુધી પહોંચાડે છે. જરૂરિયાત મંદ ઉપભોક્તા જોઈતી માહિતી મેળવી સંતોષ પ્રાપ્ત કરે છે.

આ સામાજિક વારસો એક ગ્રૂપથી બીજા ગ્રૂપ સુધી એક પેઢીથી બીજી પેઢી એમ હસ્તાંતરિત થાય છે. જે અંગે ગ્રંથાલયશાસ્ત્રી **હર્ટઝલર**ના જણાવ્યા અનુસાર ગ્રંથાલય આ મહાન સાંસ્કૃતિક વારસાનું વહન કરનાર એક સંસ્થા છે.

આજે પ્રાચીન સમયના ગ્રંથાલયો પ્રતિ દૃષ્ટિ કરીએ તો જાણવા મળે છે કે પહેલાંના ગ્રંથાલયોમાં ગ્રંથોને ફક્ત સાચવવામાં જ આવતા હતા. આ ગ્રંથાલયોના ગ્રંથોનો ઉપયોગ મર્યાદિત પ્રમાણમાં થતો હતો. ગ્રંથપાલો માત્ર રક્ષકનું જ કામ કરતા હતા કે જ્યારે વાચક અમુક ચોક્કસ વર્ગનો જ હતો. સમયના પરિવર્તન સાથે આજના ગ્રંથાલયો માત્ર ગ્રંથાલયો ન રહેતાં, માહિતી કેન્દ્રો બની ગયા છે. ગ્રંથો સાચવવાનું સ્થળ ન રહેતા માહિતી આપલે કરવાની ભૂમિકા અદા કરે છે. ગ્રંથપાલ પુસ્તકોનો રક્ષક ન રહેતા યોગ્ય વાચકને યોગ્ય સમયમાં યોગ્ય માહિતી પહોંચાડવાનું કામ કરતો થયો છે. આજે ગ્રંથાલયોમાં ચોક્કસ પ્રકારના વાચકને બદલે વિવિધ પ્રકારની માંગ સાથેના ઉપભોક્તા આવતા થયા છે. ગ્રંથાલયમાં આજે માહિતી, ઉપભોક્તા અને કર્મચારીઓનો સુગમ સમન્વય જોતાં એવું લાગે છે કે **ડૉ. રંગનાથ**ને ગ્રંથાલય વિશે વાત કરતા કહ્યું હતું કે "માહિતી (ગ્રંથ), ઉપભોક્તા અને કર્મચારી એ ગ્રંથાલયની ત્રિપુટી છે." આ ઉપરાંત **ડૉ. રંગનાથન** ગ્રંથાલયના સામાજિક કાર્યોની રજૂઆત કરતા જણાવે છે કે વધતી જતી વસ્તીને જાળવવા માટે આર્થિક સાધનો વધારવા વિવિધ પ્રકારની વાચનસામગ્રી જેવી કે પુસ્તક, સિનેમા, સાઉન્ડ રેકોર્ડ વગેરેના ઉપયોગ દ્વારા વ્યક્તિના વિકાસમાં મદદ કરવી. તેમજ ફુરસદના સમયનો સદ્‌ઉપયોગ કરે તેમાં મદદરૂપ થવું.

જ્યારે **રોબર્ટ ડી.લેઘ (Robert D. Leigh)**ના મત અનુસાર ગ્રંથાલયના સામાજિક હેતુઓની પૂર્તિ કરતા જણાવે છે કે પુસ્તક અને શૈક્ષણિક સામગ્રી એકઠી કરી તેની જાળવણી કરી તેના દ્વારા સમાજને બોધ મળે, પ્રોત્સાહન મળે, તેમજ વ્યક્તિગત જીવન સમૃદ્ધ બને. વળી બાળકો, યુવાનો તેમજ અન્ય સ્ત્રી-પુરૂષો સ્વયં શિક્ષણ મેળવતાં થાય તે માટે વિશ્વસનીય માહિતી કેન્દ્ર તરીકે સેવા આપવી.

આજના આધુનિક ટૅક્નૉલૉજીના જમાનામાં ગ્રંથાલયે જુદાં જુદાં અનેક કાર્યો કરવાના થશે અને આ કાર્યો દ્વારા સમાજની ઉન્નતિ, સમાજની આર્થિક સધ્ધરતા તેમજ લોકોનું બૌદ્ધિક સ્તર પણ ઊંચું જશે. આજના ગ્રંથાલયો મુખ્યત્વે નીચે મુજબના કાર્યો કરે છે.

1.2.1. *પ્રલેખોની સુરક્ષા* (SAFETY OF BOOKS)

ગ્રંથાલય દ્વારા દરેક પ્રકારના પ્રલેખો સાચવવામાં આવે છે. પ્રાચીન સમયના ગ્રંથાલયો મુખ્યત્વે હસ્તપ્રતોની સાચવણી કરતાં હતાં. આજે પ્રલેખોમાં તમામ પ્રકારના પ્રલેખોને સમાવેશ થાય છે. જેમ કે, મુદ્રિત અમુદ્રિત વગેરે તમામ સામગ્રીનો સમાવેશ થાય છે.

કેટલાંક ગ્રંથાલયો જૂના હસ્તલિખિત ગ્રંથોનો પણ સંગ્રહ કરી તેની સાચવણી કરે છે. આવા ગ્રંથોના ઉપાયોગથી માનવી અને સાથે સાથે સમાનજનો વિકાસ પણ સાધી શકાય છે.

1.2.2. *સંસ્કૃતિનું જતન :* (CULTURE CARE)

દરેક દેશ કે પ્રદેશની આગવી સંસ્કૃતિનો પરિચય આપણને ગ્રંથાલય યુગો યુગથી કરાવે છે. આ સંસ્કૃતિને સાચવવાનું ઉત્તમ કાર્ય ગ્રંથાલયો કરે છે. આજે આપણને મોહનજોદડો, હડપ્પા, સિંધુસંસ્કૃતિની જાણકારી આપવામાં ગ્રંથાલયો જ મદદરૂપ થાય છે.

1.2.3. *મનોરંજન* (ENTERTAINMENT)

ગ્રંથાલય સમાજના લોકોને તેમના રસ રૂચિ, અભિરૂચિ પ્રમાણે મનોરંજન અને માહિતી પૂરી પાડતી મહત્ત્વની સંસ્થા છે. લોકો ફુરસદના સમયે પોતાની ઈચ્છિત વાચનસામગ્રીનો ઉપયોગ કરી જ્ઞાન અને મનોરંજન મેળવી શકે છે. આ ઉપરાંત સાર્વજનિક ગ્રંથાલયો તેમની વિસ્તરણ પ્રવૃત્તિના એક ભાગ તરીકે જુદાં જુદાં સમયે નેતાઓની જન્મજયંતી પ્રસંગે વ્યાખ્યાનો, પરિસંવાદ, તથા રાસ-ગરબા, ડાયરા, સંગીત સંધ્યા, કવિ સંમેલન વગેરેનું આયોજન કરી સમાજને મનોરંજન પૂરું પાડે છે. વળી આજના ગ્રંથાલયોમાં માત્ર પુસ્તકો જ ન રહેતા વીજાણુકીય આધુનિક સામગ્રી પણ આવી ગઈ છે જેના દ્વારા સમાજના લોકો મનોરંજન મેળવી શકે છે.

1.2.4. *શિક્ષણમાં આધારસ્તંભ* (PILLERS IN EDUCATION)

આજે શિક્ષણમાં ગ્રંથાલયની ભૂમિકા આધારસ્તંભ સમાન છે. ગ્રંથાલય સિવાયની કોઈપણ સંસ્થાની કલ્પના કરવી મુશ્કેલ છે. શિક્ષણમાં ઉપયોગી પુસ્તકો, સામયિકો અને સંદર્ભગ્રંથો સાચવવાનું અને તેની આપલે કરવાનું કાર્ય ગ્રંથાલય દ્વારા કરવામાં આવે છે. આ ઉપરાંત આધુનિક યુગમાં કમ્પ્યૂટર, ઈન્ટરનેટ સહિતની વીજાણુકીય સેવાઓ પણ આપે છે.

1.2.5. *ઉદ્યોગ વ્યાપાર અને વ્યવસાયના ક્ષેત્રમાં* (IN THE FIELD OF INDUSTRY, BUSINESS AND PROFESSION)

આજે ઉદ્યોગોમાં અભૂતપૂર્વ વિકાસ થઈ રહ્યો છે. વળી નવી ટેક્નોલોજી આવવાના કારણે ખૂબ જ વિકાસ થયો છે. દુનિયાના કોઈપણ ભાગમાં થયેલ નવીન શોધની માહિતી આ ઉદ્યોગોને જરૂરી છે કે જે ગ્રંથાલય દ્વારા આપ-લે કરવામાં આવે

છે. દરેક ક્ષેત્રમાં વૈશ્વિકીકરણની અસર થઈ છે અને વ્યાપારને તો ખાસ અસર થઈ છે. આયાત-નિકાસની નીતિ, તેને લગતા કાયદા, વ્યાપારનો વિકાસ કરવો વગેરેની માહિતી ગ્રંથાલયો દ્વારા જ પૂરી પાડવામાં આવે છે. આજે આપણે એવું કહીએ કે, 'વૈશ્વિક વ્યાપારમાં ગ્રંથાલયોનો ખૂબ મોટો ફાળો છે.' તેમાં કંઈ અતિશયોક્તિ નથી.

સમાજના જુદાં જુદાં લોકો અનેક પ્રકારના વ્યવસાયોમાં વ્યસ્ત છે. જેમ કેઃ- વકીલ, ઈજનેર, ડૉક્ટર વગેરેએ તેમના ક્ષેત્રની માહિતીથી સતત વાકેફ રહેવું પડે છે. આવા વ્યવસાયિકોને ગ્રંથાલય સતત જાગૃત રાખે છે અને તેમના ક્ષેત્રની નવીન માહિતી પૂરી પાડે છે.

1.2.6. ઔપચારિક અને અનૌપચારિક શિક્ષણમાં ગ્રંથાલયની ભૂમિકા (ROLE OF LIBRARY IN FORMAL AND INFORMAL EDUCATION)

આજે શિક્ષણમાં બે સ્તર છે. (1) ઔપચારિક અને (2) અનૌપચારિક શિક્ષણ છે. ઔપચારિક શિક્ષણમાં ખાસ કરીને વિદ્યાર્થી શાળા, કૉલેજ અને વિશ્વવિદ્યાલયમાં પ્રવેશ મેળવી પ્રાપ્ત કરે છે. આ સમયે ગ્રંથાલયની જરૂર પડે છે. ઔપચારિક શિક્ષણમાં ગ્રંથાલયની જરૂર પડે છે. ઔપચારિક શિક્ષણમાં ગ્રંથાલય ઉપરાંત શિક્ષકો અને અધ્યાપકોની મદદ મળી રહે છે અને અભ્યાસક્રમના અનુસંધાને પુસ્તકો તો ખરા જ. જ્યારે અનૌપચારિક શિક્ષણમાં વિદ્યાર્થી શિક્ષક કે અધ્યાપકો સાથે સંપર્કમાં આવતો નથી. ફક્ત ગ્રંથાલય જ તેને સહયોગ પૂરો પાડે છે. વિદ્યાર્થીઓ તેમાંથી જાતે અભ્યાસ કરીને જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે. પરંતુ અનૌપચારિક શિક્ષણમાં સાર્વજનિક ગ્રંથાલયો આ ભૂમિકા / વિશેષ નિભાવે છે અને વિદ્યાર્થીઓ પોતાની પ્રગતિ સાધી શકે છે.

1.2.7. આર્થિક વિકાસમાં ફાળો (CONTRIBUTUION IN ECONOMICAL DEVELOPMENT)

દેશનો આર્થિક વિકાસ સાધવામાં પણ ગ્રંથાલયો મહત્ત્વની ભૂમિકા અદા કરે છે. એટલે કે દેશના કોઈ પણ પ્રકારના આર્થિક વિકાસમાં ગ્રંથાલય મદદરૂપ થાય છે. દેશના અર્થતંત્ર માટે અન્ય દેશના આર્થિક સ્થિતિના અભ્યાસો પણ ગ્રંથાલયમાં સાચવવામાં આવે છે. આ પ્રકારના અભ્યાસોની મદદથી આપણા દેશની આર્થિક સ્થિતિ સુધારી શકાય છે.

1.2.8. સંશોધન અને વિકાસમાં ફાળો (CONTRIBUTION IN RESEARCH AND DEVELOPMENT)

આજે દેશમાં વિવિધ ક્ષેત્રોમાં અનેક પ્રકારના સંશોધનો આકાર લઈ રહ્યાં છે. આ સંશોધનોમાં જરૂરી માહિતી ગ્રંથાલયો દ્વારા પૂરી પાડવામાં આવે છે. એટલે કે કોઈ સંશોધન શરૂ કરવામાં આવતાં, તેને સંબંધિત માહિતીની જરૂરિયાત ઊભી થાય છે. આવી તમામ માહિતી ગ્રંથાલય દ્વારા પૂરી પાડવામાં આવે છે.

ગ્રંથાલયો-સંશોધકો-વૈજ્ઞાનિકોને અનેક પ્રકારની ખાસ સેવાઓ પૂરી પાડે છે. જે અંગે જે.કે. ગટસ (J.K. Gates) એ કેટલીક સેવાઓની નીચે મુજબ રજૂઆત કરેલ છે.

- જુદી જુદી નવી આવૃત્તિઓની યાદી તૈયાર કરી બહાર પાડવી.
- માહિતી ઉપભોક્તાને ચોક્કસ અને સાચી માહિતી પૂરી પાડવી.
- જે તે વિષયમાં વાઙ્મયસૂચિ તૈયાર કરવી.
- સસ્તી ફોટોકોપી સેવા પૂરી પાડવી.
- આંતર ગ્રંથાલય લોન સેવા પૂરી પાડવી.
- આંતર ગ્રંથાલય લોન સેવા વધારવી.
- સાહિત્ય શોધની વ્યવસ્થા કરવી.
- નવા પ્રલેખોનું મૂલ્યાંકન કરી સાર સેવા આપવી.
- ખાસ સંદર્ભ ફાઈલ તૈયાર કરવી.

આમ, આધુનિક સમાજમાં વિસ્તરતી જતી ગ્રંથાલય સેવાઓથી ગ્રંથાલયની ભૂમિકા વિશેષ મહત્ત્વ ધરાવે છે. વળી યાંત્રિકીકરણથી ગ્રંથાલયો સજ્જ થતા જાય છે. નાના નાના અને છેવાડાના ગામડાઓ સુધી કમ્પ્યૂટર અને ઈન્ટરનેટ સેવાઓ પ્રાપ્ત થતા વિશ્વ જાણે કે માનવીની મુઠ્ઠીમાં સમાતું થયું છે. આ ગ્રંથાલયને આભારી છે. સમાજના વિકાસમાં ગ્રંથાલયનો ફાળો મહત્ત્વનો રહ્યો છે.

તમારી પ્રગતિ ચકાસો

1. ગ્રંથાલયના સામાજિક પાયાની વિસ્તૃત ચર્ચા કરો.

નોંધ : i. નીચે આપેલી જગ્યામાં તમારા ઉત્તર લખો.

ii. એકમના અંતે આપેલાં ઉત્તરો સાથે તમારો ઉત્તર સરખાવો.

....

....

....

....

....

....

....

....

....

1.3. ગ્રંથાલયનો ઐતિહાસિક પાયો (HISTORICAL FOUNDATION OF LIBRARY)

આજે સમાજના વિવિધ ક્ષેત્રમાં ગ્રંથ અને ગ્રંથાલયનો ઉપયોગ વધી રહ્યો છે. તેનાથી આગળ વાત કરીએ તો આજે 21મી સદીમાં માનવી પાસે સમયનો જ અભાવ છે. તેથી તે માહિતીકેન્દ્ર કે ગ્રંથાલયમાંથી 'ટુ ધી પોઈન્ટ' માહિતીનો જ આગ્રહ રાખે છે. ભૂતકાળમાં માણસ માટી કે રેતી ઉપર લખતા શીખેલો, જ્યારે આજનો માનવી કમ્પ્યૂટર, ઈન્ટરનેટ અને ગ્રંથોના ગ્રંથો સમાય એવી 'પેન ડ્રાઈવ' રાખતો થયો છે. ભૂતકાળમાં એક દેશમાંથી બીજા દેશમાં માહિતી પહોંચાડવા વર્ષો લાગતા હતા જ્યારે આજે ઈન્ટરનેટ સેવા દ્વારા માણસ કમ્પ્યૂટર દ્વારા સમાચાર કે સંદેશો લખીને ક્ષણવારમાં પહોંચાડી શકે છે. પ્રાચીન સમયમાં ગ્રંથોને સાચવવા વિશાળ જગ્યાની જરૂરત પડતી હતી જ્યારે આજે તેટલી જ બલકે તેનાથી પણ વિશેષ માહિતી એક નાના કબાટમાં રાખતો થઈ ગયો છે. વાસ્તવમાં આજના ગ્રંથાલયો આધુનિકતાથી સજ્જ થઈ ગયા છે. ત્યારે પ્રાચીન સમયના ગ્રંથાલયોની કલ્પના કરવી મુશ્કેલ છે. તેમ છતાં આપણે વાસ્તવિકતા સ્વીકારી તેના ઈતિહાસ પ્રતિ દૃષ્ટિ કરવી જોઈએ.

ગ્રંથાલયનો ઈતિહાસ માનવજાતના વિકાસ સાથે જોડાયેલો છે. માનવજાતના વિકાસની સાથે સાથે ગ્રંથાલયોનો પણ વિકાસ થતો ગયો. પ્રાચીન સમયમાં ઈજીપ્ત, સુમેરીયા, બેબીલોનિયા, આસીરિય ગ્રીસ, રોમ, ભારત, ચાઈના વગેરેમાં શિક્ષણધામો સાથે ગ્રંથાલયોના કેન્દ્રો હતા. આ સમયે મેસોપોટેમિયામાં માટીની ટેબ્લેટ, ઉપર લખાણ લખવામાં આવતું હતું. જ્યારે પ્રાચીન ઈજીપ્તમાં પેપીરસ રોલ ઉપર, સુમેરીયામાં ચૂનાના પથ્થરની ટેબ્લેટ્સ ઉપર ભારતમાં તાડપત્રો તેમજ ચાઈનામાં વાંસ ઉપર લખાણ લખવામાં આવતું હતું.

પ્રાચીન સમયમાં માણસ લખવામાં માનતો નહિ અને લખેલામાં વિશ્વાસ પણ કરતો નહિ. આજે પણ કેટલીક પ્રાચીન જાતિઓ એવી છે કે જે લખવા વાંચવાનું જાણતી નથી. આથી તેઓ કાનથી સંભળાય અને આંખેથી દેખાય તેવી પ્રયુક્તિનો ઉપયોગ પ્રત્યાયન માટે કરે છે જેમ કે કોઈ વાદ્ય વગાડવું, ધુમાડો, ચેષ્ટા, અગ્નિનો સંકેત વગેરે.

આદિ માનવ કુદરતી દૃશ્યો, પ્રાણીઓ, ભૌગોલિક રચના વગેરેના ચિત્રો પર્વત, ગુફાની દીવાલ, હાડકાં, ઝાડ વગેરે ઉપર કોતરણીથી કરતો હતો કે દોરતો હતો. આવા ઘણાં ચિત્રો વગેરે સ્પેન, ઈટાલી, પાકિસ્તાન પોર્ટુગલ, ઈજીપ્ત અને

ઉત્તર આફ્રિકામાંથી મળી આવ્યાં હતાં.

1.3.1 લખાણ માટેની જુદી જુદી સામગ્રી ગ્રંથ : (USE OF DIFERENT MATERIAL IN WRITING BOOK) :

માહિતીના માધ્યમ સમા ઉપકરણોને આપણે ગુજરામતીમાં ગ્રંથ કે પુસ્તક તરીકે ઓળખીએ છીએ. આ શબ્દનો અંગ્રેજી અર્થ બુક (BOOK) છે. આ શબ્દ મૂળભૂત રીતે જર્મન શબ્દ Buch કે જેનો અર્થ Beech અને Been word થાય છે. જ્યારે ઈંગ્લેન્ડમાં Beech Tablet. બીચ ટેબ્લેટનો ઉપયોગ લખવા માટે થતો હતો. આ Beech નામના ઝાડની છાલમાંથી બનાવવામાં આવે છે.

1.3.2. લખવું : (WRITING) :

અંગ્રેજી 'Writan' શબ્દ મૂળ Frisian Writa શબ્દ ઉપરથી ઉતરી આવેલ છે. જેનો અર્થ 'to search' (કોતરવુ) અથવા 'to write' લખવું એવો થાય છે. આજે આપણે લખવામાં કે વર્ણનમાં જે શબ્દોનો ઉપયોગ કરીએ છીએ તેના કેટલાંક તત્ત્વો આપણને Graphein શબ્દથી મળ્યાં છે. જેવાં કે Epigraphy (શિલાલેખ) Geography(ભૂગોળ વિદ્યા) photography વગેરે.

1.3.3 લાકડાનો ઉપયોગ (USE TO WOOD) :

લાકડું એ કુદરતી સંપત્તિ છે, માણસને પ્રાચીન સમયથી આજ સુધી ખૂબ જ ઉપયોગી નીવડ્યું છે. આજે લખવાના સાધન બનાવવા કે ગ્રંથાલયની સામગ્રી માટે લાકડાનો ઉપયોગ થાય છે. પ્રાચીન સમયમાં ગ્રીસ, રોમ, જર્મની વગેરે દેશો લખાણની સામગ્રી માટે લાકડાનો ઉપયોગ કરતા હતા. લાકડામાંથી ટીકડીઓ કે તકતીઓ (Tablets) બનાવવામાં આવતી હતી. જેનો પોલીસ અને વેક્સ કરી ઉપયોગ કરવામાં આવતો હતો. જેના ઉપર લખાણ લખવા શાહીનો ઉપયોગ પણ કરવામાં આવતો હતો કે જે લખાણ સરળતાથી ભૂંસીને નવું લખાણ લખી શકાતું હતું.

1.3.4 ગ્રંથાલય (LIBRARY)

આપણે જેને ગ્રંથાલય કે પુસ્તકાલય તરીકે ઓળખીએ છીએ, તે મૂળ લૅટિન ભાષાનો શબ્દ 'Liber' ઉપરથી ઉતરી આવ્યો છે. 'Liber'નો અર્થ 'Bast' અથવા 'Rind' થાય છે. અર્થાત્ કે ઝાડની અંદરની બાજુની છાલ. ભારત સહિત ઘણા બધા દેશોમાં લખાણ માટે છાલનો ઉપયોગ થતો હતો. આમ 'Liber' શબ્દનો અર્થ ગ્રંથ થાય અને તેના ઉપરથી ગ્રંથાલય (Library) શબ્દ આવ્યો.

વિશ્વની કેટલીક ભાષાઓમાં ગ્રંથ માટે જુદાં જુદાં પ્રયોગો કરવામાં આવ્યા છે.

જેમ કે ગ્રીકમાં 'Bibliothheca' રશિયનમાં 'Biblioteka' ફ્રેન્ચમાં 'Bibliotheque' છે. આ તમામ શબ્દનો અર્થ ગ્રંથભંડાર એટલે કે ગ્રંથાલય માટે ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

1.3.5 શણનું કાપડ : (CLOTH OF JUTE)

પ્રાચીન સમયમાં ભરતકામ કે નકશીકામ માટે ભારત, આરબ રોમન અને ઈજીપ્તમાં લોકો શણનાં કાપડનો ઉપયોગ કરતા હતા. જેને અંગ્રેજીમાં 'Linen' તરીકે

ઓળખવામાં આવતું હતું. આ કાપડ ઉપર નકશીકામ કે ભરતકામ કરીને તેને ભીંત ઉપર લગાડવામાં આવતું હતું. આમ લખાણ કે ચિત્રના સાધન તરીકે શણનો ઉપયોગ બહોળા પ્રમાણમાં થતો હતો.

1.3.6 પથ્થરનો ઉપયોગ (USE OF STONE)

પ્રાચીન સમયમાં લખાણ માટે પથ્થરોનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો હતો. આજે પણ પર્વતોના મોટા પથ્થરોનો ઉપયોગ લખાણ લખવામાં થાય છે. જેમ કે જૂનાગઢમાં અશોક શિલાલેખ સ્વરૂપે જોવા મળે છે. આ ઉપરાંત ચૂનાના પથ્થરો અને આરસપહાણના પથ્થરો તથા લાવામાંથી બનેલ કાળા લીલા પથ્થરો, ડોલેરાઈટ વગેરે પ્રકારના પથ્થરો શિલાલેખ માટે ઉપયોગમાં લેવાતાં હતાં.

1.3.7 ધાતુનો ઉપયોગ (USE OF MATAL)

પ્રાચીન સમયમાં લખાણ માટે જુદી જુદી ધાતુનો ઉપયોગ થતો હતો. ભારતમાં રાજા મહારાજાઓ તામ્રપત્રનો ખૂબ જ ઉપયોગ કરતા હતા. આ ઉપરાંત કાંસુ, તાંબુ, હાથીદાંત, સોનું, ચાંદી વગેરેનો ઉપયોગ થતો હતો. આવા લખાણો કેટલીકવાર પથ્થરમાં મઢવામાં આવતા હતા.

1.3.8 માટીની તકતીઓના ઉપયોગ (USE OF CLAY TABLET)

પ્રાચીન સમયમાં લખાણ માટે જુદાં જુદાં સાધનોનો ઉપયોગ થતો હતો. તેમાં માટીની તકતીઓ એક અગત્યનું સાધન છે. જેનું આધુનિક સ્વરૂપ 'સ્લૅટ' આજે પણ જોવા મળે છે.માણસ આ માટીની તકતીઓ ઉપર સરળતાથી લખી શકતો હતો. તે ભીની અને ભેજવાળી માટીમાંથી બનાવવામાં આવતી હતી. આ તકતીઓને ધાતુ, હાડકા, લાકડામાં મઢવામાં આવતી હતી. પશ્ચિમી એશિયામાં આ તકતીઓનો ઉપયોગ મોટા પ્રમાણમાં થતો હતો. તેમજ 3000 હજાર વર્ષ પહેલાં મેસોપોટેમિયામાં પણ આ તકતીઓનો ઉપયોગ થતો હતો.

1.3.9 પેપીરસનો ઉપયોગ (USE OF PEPYRUS)

પ્રાચીન સમયમાં માણસ લખાણના સાધન તરીકે શણ, ધાતુ, પથ્થર વગેરેનો ઉપયોગ કરતો હતો. ઉપરોક્ત સાધનો ઉપરાંત ઈજીપ્તમાં લાકડુ, ચામડુ તેમજ પેપીરસની સામગ્રીનો ઉપયોગ કરતા હતા. પેપીરસ એટલે પાણીવાળી જગ્યામાં થતો એક છોડ કે જેને 'ડાભ'ના નામથી ઓળખવામાં આવે છે. આજનો 'Paper' પેપીરસમાંથી ઊતરી આવેલ છે. પેપીરસનું ઉત્પાદન ઈજીપ્તનાં કેટલાક જિલ્લાઓમાં થતું હતું. ઈજીપ્ત ના બજારમાં 120 થી 150 ફુટના રોલ મળતા હતા. આ પેપીરસનો એકબાજુનો ભાગ જ લખવાના ઉપયોગમાં લેવામાં આવતો હતો. જેમાં શબ્દો ઊભી કટારમાં લખવામાં આવતા હતા. આ લખાણને સાચવવા માટે, તે લખાણને ગોળ વાળીને એક ખાસ લાકડાના પોલમાં સાચવવામાં આવતું હતું.

1.3.10 પાર્ચમેન્ટ અને વેલમ (PARCHMENT AND VELLUM)

પ્રાચીન સમયમાં કાગળની શોધ થયા પહેલાં લખવા માટે પાર્ચમેન્ટ અને વેલમનો ઉપયોગ થતો હતો. જેની ગુણવત્તા કાગળના પ્રમાણમાં ખૂબ જ ઊંચી હતી.

વળી તેનું આયુષ્ય પણ લાંબું હતું. આ પાર્ચમેન્ટ એટલે ઘેટાં-બકરાંનું ચામડું જ્યારે વેલમ એટલે વાછરડાના ચામડામાંથી તૈયાર કરેલ ચામડું અસથવા સુંવાળો કાગળ છે. જે લખવાના ઉપયોગમાં લેવાતો હતો.

1.4 પ્રાચીન ગ્રંથાલયો : (OLD LIBRARIES)

1.4.1 સુમેરીયા (Sumaria)

સુમેરીયન ઈ.સ. પૂર્વેની ચોથી સદીમાં મેસોપોટેમીયામાં પ્રવેશ્યા અને વિજયી બન્યા અને ત્યાં એક ઉચ્ચ કક્ષાની સંસ્કૃતિનો વિકાસ કર્યો. સાથે સાથે એક લિપિની શોધ પણ તેમણે કરી હતી. જેને Cuneiform Writing તરીકે ઓળખવામાં આવતી હતી. આ લિપિ સુમેરીયા કે મેસોપોટેમીયામાં શોધાઈ હતી પંરતુ તેનો ખરો વિકાસ તો સુમેરીયનો એ જ કર્યો હતો.સુમેરીયન લિપિ અને ચાઈનીઝ લિપિમાં કેટલીક સમાનતા જોવા મળતી હતી.

1.4.2 બેબીલોનીયા (Babylonia)

બેબીલોનિયા, સુમેરીયા, આસીરીયા વગેરે એક જ ખીણ પ્રદેશમાં હતાં, પરંતુ સુમેરીયા સંસ્કૃતિનો બેબીલોનીયા ઉપર ખૂબ જ પ્રભાવ હતો. તેઓ લખાણ માટે માટીની તકતીઓનો ઉપયોગ કરતા હતા. જ્યાં ગ્રંથાલયો મંદિરો અને મહેલોમાં જોવા મળતા હતા.

બેબીલોનિયોએ જાદુવિદ્યા અને ભૂતપિશાચ વિદ્યા ઉપર પણ સંશોધન કર્યું હતું. તેઓએ પણ માટીની તકતીઓની શોધ કરી હતી. બોરીયા અને હમુરાડી બેબીલોનિયાના વિખ્યાત ગ્રંથાલયો હતા.

1.4.3 આસીરીયા (Assyria)

આસીરીયાના રાજાના ગ્રંથાલયમાં જ્યોતિષવિદ્યા, ખગોળશાસ્ત્ર, ઈતિહાસ, ધર્મ, જાદુવિદ્યા, વૈદક, ગણિત, વગેરે વિષયોની દસ હજાર કરતા પણ વધારે માટીની તકતીઓ હતી. આસીરીયન ભાષામાં અનુવાદ કરવા કેટલાંક લહિયાઓને તેઓએ મેસોપોટેમિયા મોકલ્યા હતા અને હજારોની સંખ્યામાં માટીની તકતીઓ રોયલ લાયબ્રેરીમાં લાવવામાં આવી હતી. આ માટીની તકતીઓનું વર્ગીકરણ કરવામાં આવ્યું હતું. દરેક તકતીની ઓળખ માટે ચિન્હ કરવામાં આવ્યું હતું. અસુરબનિપાલ તે સમયે LIBRARIAN KING તરીકે ઓળખાતાં હતાં. તેઓ જાતે ગ્રંથાલયનું વર્ગીકરણ અને સૂચિકરણનું કામ કરતા હતા. ગ્રંથાલયના કાર્ય સંચાલન માટે કર્મચારીની નિયુક્તિ કરનાર તેઓ પ્રથમ વ્યક્તિ હતા.

1.4.4 ઈજીપ્ત (Egypt)

જે રીતે મેસોપોટેમિયા એ લેખનકળાનું ઉત્પત્તિસ્થાન ગણાય છે તેવી રીતે ઈજીપ્ત ગ્રંથનું ઉત્પત્તિસ્થાન ગણાય છે. ઈજીપ્તવાસીઓ લેખનકળા માટે શણનું કાપડ, પથ્થર, લાકડુ, પેપીરસ, ચામડુ વગેરેનો ઉપયોગ કરતા હતા. એલેકઝાન્ડ્રિયામાં પેપીરસની

સારી ફેક્ટરીઝ હતી. મૃતકો સાથે હસ્તપ્રતો રાસાયણિક પ્રક્રિયાથી હજારો વર્ષ દાટી રાખવાની પરંપરા હતી. આ માટે એવી માન્યતા હતી કે હસ્તપ્રતો ભવિષ્યમાં કોઈ રોગમાંથી મુક્તિ અપાવનારી બનશે. આને "પિરામિડના લખાણો" કહેવામાં આવતા. સમય જતાં આ લખાણો વધતા ગયા તેથી તેને (Book of the dead) તરીકે ઓળખવામાં આવતા હતા. પુસ્તકોની સૂચિ ગ્રંથાલયની દિવાલો ઉપર લખવામાં આવતી હતી. આની શોધ કર્ણાટકમાં થઈ હતી. આ સૂચિ નોંધમાં શીર્ષક, લીટીની સંખ્યા, વિષય વસ્તુ, શરૂઆતના શબ્દો વગેરેનો સમાવેશ થતો હતો.

1.4.5 ગ્રીસ (Grees)

પ્રાચીન સમયમાં ગ્રીસમાં લખાણ માટે પાંદડા, મીણ, ઝાડની છાલ વગેરેનો તકતીઓનો ઉપયોગ થતો હતો. પરંતુ ત્યારબાદ સાતમી સદીથી ગ્રીસમાં પુસ્તકોના ઉત્પાદન માટે પેપીરસનો ઉપયોગ થવા માંડ્યો. ગ્રીસ એ જ્ઞાનીઓ અને તત્ત્વજ્ઞાનીઓનું કેન્દ્ર હતું. જેમ કે સોક્રેટીસ, પ્લેટો, એરિસ્ટોટલ વગેરે હતાં. જેઓએ ગ્રીસના તત્વજ્ઞાન અને સામાજિક સુધારણામાં મોટો ફાળો આપ્યો હતો. એરિસ્ટોટલે એક સ્કૂલની સ્થાપના કરી હતી અને વૈજ્ઞાનિકોને ત્યાં સંશોધન માટે સુવિધા પૂરી પાડવા માટે એક ગ્રંથાલય પણ શરૂ કરવામાં આવ્યું હતું. જે એરિસ્ટોટલના અવસાન બાદ ગ્રંથાલયનું સંચાલન તેમના એક વારસ કરતા હતા. અંતે આ ગ્રંથાલય ત્યાંના રોમન સમ્રાટ સુલાનાના હાથમાં આવ્યું હતું. જ્યાં સાર્વજનિક ગ્રંથાલયની સ્થાપના અને ત્યારબાદ સાર્વજનિક શાળા અસ્તિત્વમાં આવી હતી. સ્ત્રીઓ અને ગુલામો પણ ત્યાં ભણી શકતા હતા.

1.4.6 એલેક્ઝેન્ડ્રિયન ગ્રંથાલય (Alexandrian Library)

એલેક્ઝેન્ડ્રીયામાં તે સમયે ગ્રંથાલય હોવાના પુરાવા સંગ્રહિત સામગ્રીમાંથી મળે છે. આ ગ્રંથાલયની સ્થાપના ઈ.સ. પૂર્વે 283માં કરવામાં આવી હતી. જે ત્યાંના સાહસિક **ફિલોડેફસન**ને આભારી છે. જે પુસ્તક પ્રેમી હતા. તેઓ ગ્રીક સાહિત્ય ભેગું કરવા માગતા હતા. એમ કહેવાય છે કે તેમના રાજ્યની સીમામાંથી કોઈ જહાજ પસાર થાય અને તેમને શંકા જાય કે જહાજમાં પુસ્તકો છે તો તેઓ તે જહાજને બાનમાં લેતા હતા. ગ્રંથાલય રાજમહેલમાં અને સેરાપિસના મંદિરમાં એમ બે વિભાગમાં વિભાજીત હતું. **જુલિયસ સીજર**ના આ નગર ઉપરના આક્રમણ સમયે આ ગ્રંથાલય સંપૂર્ણ નાશ પામ્યું હતું. તેમ છતાં આ ગ્રંથાલયના કેટલાંક પ્રમાણ પણ મળે છે. જેના દ્વારા જાણવા મળે છે કે મધ્યમાં જ અધ્યયન ખંડ હતો. તેમજ પ્રવેશ પર અનેક મૂર્તિઓ સ્થાપિત કરવામાં આવી હતી. ગ્રંથભંડારનો ઉપયોગ સંશોધન માટે કરવામાં આવતો હતો. જેનો ઉપયોગ અમુક વિદ્વાનો જ કરી શકતા હતા. જે બાદ અધ્યયનમાં રસ ધરાવતાં લોકોને પ્રવેશ આપવામાં આવ્યો. આમ આ ગ્રંથાલયનો પ્રથમવાર એક સાર્વજનિક ગ્રંથાલય તરીકે ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો.

1.4.7 રોમ (Rome) :

રોમના સેનાપતિઓ યુનાન તથા એશિયાઈ દેશો સાથેના યુદ્ધમાંથી પાછા આવતી વખતે પુસ્તકો પણ ચોરી લાવતાં હતાં. જે પુસ્તકો રોમના ગ્રંથાલયમાં સાચવવામાં આવતા હતા. રોમમાં પ્રથમ સાર્વજનિક ગ્રંથાલયની સ્થાપના ઈ.સ. પૂર્વે 37ની આસપાસ

થઈ હતી. આ ગ્રંથાલયો લોકો માટે ખુલ્લાં રાખવામાં આવતા હતા. તેના ગ્રંથપાલ તરીકે વિદ્વાન વ્યક્તિની નિમણૂક કરવામાં આવી હતી. ગ્રંથાલયો માટે રાજાઓ દાન પણ આપતાં હતાં. બધા જ રાજમહેલોમાં રાજાઓના અંગત ગ્રંથાલય રાખવામાં આવતા હતા. આ ગ્રંથાલયોનું સંચાલન રોમમાં ગ્રંથાલયોના ભવનોનો નિર્માણના સદર્ભમાં કેટલાંક પુરાવાં પણ મળ્યાં છે જે અનુસાર તેના દરવાજા અલંકારિક સ્તંભોવાળા હતા. ગ્રંથાલય ભવનોના પ્રવેશદ્વાર પૂર્વદિશાના રાખવામાં આવતા હતા કે જેથી ગ્રંથાલયમાં પૂરતા પ્રમાણમાં પ્રકાશ મળી રહે. તેમજ પેપીરસના રોલને સાચવવા માટે ઉપરાઉપરી બે દિવાલો બનાવવામાં આવતી હતી. કેટલાંક સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોમાં વાચકોને પુસ્તકો વાંચવા માટે આપવામાં આવતા હતા. આ ગ્રંથાલયોનું સંચાલન પૂજારીઓ દ્વારા થતું હતું. એટલે કે આ સમયે ગ્રંથાલયો મંદિરોથી જોડાયેલા હતા.

1.5 મધ્યયુગના ગ્રંથાલયો (LIBRARIS OF MEDIAEVAL)

1.5.1 યુરોપિયન ગ્રંથાલયો (UROPEAN LIBRARIES)

મધ્યયુગમાં ખાસ કરીને ચર્ચમાં ગ્રંથાલયો જોવા મળતા હતા. પાદરી બિશપ એલેકઝેન્ડર દ્વારા બંધાવેલ ગ્રંથાલય જેરૂસલેમમાં છે. આ ગ્રંથાલયોનો ઉપયોગ ઐતિહાસિક રેકોર્ડ સાચવવા માટે કરવામાં આવતો હતો. એટલે કે તેનો ઉપયોગ 'સ્ટોર હાઉસ' તરીકે થતો હતો. એલેકઝેન્ડ્રિયા અને સીઝરીયામાં ચર્ચના સંગ્રહોના પુરાવા જોવા મળે છે.

આ ઉપરાંત ઘણાં મઠોમાં ખ્રિસ્તી સાહિત્યનો સંગ્રહ કરવામાં આવતો હતો. તેમ છતાં પણ તેઓ પ્રાચીન અને મધ્યયુગના જ્ઞાનની સાચવણી માટે ગ્રંથાલયો અને સંગ્રહસ્થાનો તૈયાર કરતા હતા. આમ, ગ્રંથાલય સંપૂર્ણપણે મઠનો એક ભાગ બની ગયું હતું. આ સમયે સંત બેનિડિકટ્રિનના સંપ્રદાય મુજબ ગ્રંથાલયોના વિકાસ માટે અસામાન્ય પરિશ્રમ પણ થયો હતો. આ સમયે ગ્રંથ મેળવણી માટે ખાસ અધિકારીને નીમવામાં આવતાં હતાં અને તે દ્વારા વાર્ષિક રીતે ગ્રંથોને સ્ટોક મેળવવામાં આવતો હતો. લખવાના ખંડમાં માત્ર ધર્મશાસ્ત્રના જ પુસ્તકો કે સામગ્રી નહોતી પરંતુ કાવ્યો અને પ્રાચીન ઈતિહાસની સામગ્રી અને પુસ્તકોનો સંગ્રહ પણ કરવામાં આવતો હતો.

વળી, ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓનું સંવર્ધન કરવા માટે સાધુસંતો અને સંન્યાસીઓ દ્વારા પ્રશિષ્ટ સાહિત્ય પૂરું પાડવામાં આવતું હતું. ઉપરાંત તેઓ લહિયા તરીકેનું કામ પણ કરતા હતા. આ લોકોએ સદીઓનો રેકોર્ડ સાચવવાનું કાર્ય કર્યું છે. આ કાર્ય કોઈ કીર્તિ મેળવવા કે માન મેળવવા માટે કરવામાં આવ્યું ન હતું. અને આથી જ ઈ.સ. 1170માં એક સંતે કહ્યું હતું કે "ગ્રંથાલય વગરના મઠો શસ્ત્રાગાર વગરના કિલ્લા જેવા ભાસે છે."

આમ પ્રાચીન યુગથી માંડીને મધ્યયુગ સુધી ગ્રંથાલયોનો અમૂલ્ય વારસો પ્રાપ્ત થયો છે. જ્યારે આધુનિક યુગના ગ્રંથાલયો આજે ટૅક્નોલૉજીના સહારે અભૂતપૂર્વ વિકાસ સાધી રહ્યાં છે.

તમારી પ્રગતિ ચકાસો.

1. *ગ્રંથાલયના ઐતિહાસિક પાયાની વિસ્તૃત ચર્ચા કરો.*

નોંધ : નીચે આપેલી જગ્યામાં તમારા ઉત્તર લખો.

- *એકમના અંતે આપેલાં ઉત્તરો સાથે તમારો ઉત્તર સરખાવો.*

....

....

....

....

....

....

....

....

1.6. *સારાંશ* (SUMMARY)

આ એકમમાં આપણે

1. *ગ્રંથાલયના સામાજિક પાયામાં ગ્રંથાલય એ એક સામાજિક સંસ્થા છે જે લેખક, પ્રકાશક, ગ્રંથપાલ અને ઉપભોક્તા વચ્ચેના સંબંધો વિકસાવે છે. આ ઉપરાંત ગ્રંથોની સુરક્ષા, સંસ્કૃતિનું જતન, મનોરંજનાત્મક સામગ્રી પૂરી પાડવી વગેરે અનેક કાર્યો કરે છે.*

જ્યારે શિક્ષણમાં ગ્રંથાલય એ આધાર સ્તંભ સમાન છે. એટલે કે ગ્રંથાલય વગરની શૈક્ષણિક સંસ્થાની કલ્પના અશક્ય લાગે છે.

આ સાથે ઉદ્યોગોના અભૂતપૂર્વ વિકાસની સાથે અનેક નવી ટેકનોલનોજીના પ્રવેશથી ઉદ્યોગોનો વિશેષ વિકાસ થતો જોવા મળે છે. આ નવી ટેકનોલનોજી અંગેના વિચારો માહિતી વગેરે ગ્રંથાલય દ્વારા જ પ્રાપ્ત થાય છે. ઉદ્યોગોમાં નવીનીકરણ કે વિકાસની માહિતી ગ્રંથાલયો દ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે.

આજે શિક્ષણમાં બે સ્તર છે. 1. ઔપચારિક શિક્ષણ અને 2. અનૌપચારિક શિક્ષણ. બંને શિક્ષણમાં ગ્રંથાલયની ભૂમિકા મહત્ત્વની છે.

આ ઉપરાંત આજે દેશમાં આર્થિક વિકાસ ઝડપથી થઈ રહ્યો છે, ત્યારે વિવિધ ક્ષેત્રોમાં, વિવિધ વિષયોમાં સંશોધન થઈ રહ્યાં છે. તેને જરૂરી માહિતી ગ્રંથાલય દ્વારા પૂરી પાડવામાં આવે છે તેની સમજ આપી છે.

2. ગ્રંથાલયનો ઐતિહાસિક વિકાસ જોઈએ તો તે માનવ જાતના વિકાસ સાથે જોડાયેલો છે. પ્રાચીન સમયમાં લખાણના સાધનો તરીકે લાકડું, શણનું કાપડ પથ્થર, ધાતુ માટીની તકતીઓ, પેપીરસ, પાર્ચમેન્ટ અને વેલમનો ઉપયોગ થતો હતો. તેની જાણકારી મળે છે.

પ્રાચીન ગ્રંથાલયો સુમેરીયા, બેબીલોનિયા, આસીરીયા, ઈજીપ્ત, ગ્રીસ, એલેકઝેન્ડ્રિયન, રોમ તથા મધ્યયુગમાં યુરોપિયન ગ્રંથાલયોના વિકાસની વાત કરી છે.

1.7 બહુવિકલ્પ પ્રશ્નો

1. પ્રાચીન સમયમાં મેસોપોટેમિયામાં લખવાના સાધન તરીકે .... ઉપયોગમાં લેવાતી.

   1. પથ્થર 2. લાકડું
   3. ચામડું 4. માટીની ટેબલેટ

2. પુસ્તક શબ્દ મૂળભૂત રીતે .... શબ્દ ઉપરથી ઉતરી આવ્યો છે.

   1. પુસ્તક 2. Buch
   3. Liber 4. Rind

3. 'Paper' શબ્દ .... માંથી ઉતરી આવેલ છે.

   1. ડાભ 2. પેપીરસ
   3. કાગળ 4. શણ

1.8 તમારી પ્રગતિ ચકાસો
(ANSWER TO SELF CHECK EXERCISES)

1. 'ગ્રંથાલયોના સામાજિક પાયા'માં ગ્રંથાલયો મુખ્યત્વે નીચે મુજબના કાર્યો કરે છે.

   1. પ્રલેખોની સુરક્ષા
   2. સંસ્કૃતિનું જતન

3. મનોરંજનાત્મક સામગ્રી પૂરી પાડવી
4. શિક્ષણમાં આધારસ્તંભ
5. ઉદ્યોગ વ્યાપાર અને વ્યવસાયના ક્ષેત્રે
6. ઔપચારિક અને અનૌપચારિક શિક્ષણ
7. આર્થિક વિકાસ
8. સંશોધન અને વિકાસ

2. 'ગ્રંથાલયનો ઐતિહાસિક પાયો' લખાણ માટેની જુદી જુદી સામગ્રી

1. ગ્રંથ
2. લખવું
3. લાકડાનો ઉપયોગ
4. ગ્રંથાલય
5. શણનું કાપડ
6. ધાતુનો ઉપયોગ
7. માટીની તકતીઓ
8. પેપીરસ
9. પાર્ચ અને વેલમ

3. પ્રાચીન ગ્રંથાલયો

1. સુમેરીયા (Summeria)
2. બેબીલોનિયા (Babyloniya)
3. આસરિયા (Assyria)
4. ઈજીપ્ત (Egypt)
5. ગ્રીસ (Grees)
6. એલેકઝેન્ડ્રીયન (Alexzandrian)
7. રોમ (Rome)

4. મધ્યયુગના ગ્રંથાલયો -

યુરોપિયન ગ્રંથાલયો

1. ચર્ચ ગ્રંથાલયો
2. મઠ ગ્રંથાલયો

1.9 ચાવીરૂપ શબ્દો (KEY WORDS)

શણનું કાપડ (Linen) : શણનો કાપડ તરીકે ઉપયોગ

પથ્થર (Stone)	: જુદાં જુદાં પ્રકારના પથ્થર
ધાતુ (Metal)	: તાંબુ-કાંસુ હાથી દાંત, સોનું ચાંદી
માટીની તકતીઓ (Clay Tablet)	: માટીમાંથી બનાવેલી સ્લેટ સ્વરૂપે
પેપીરસ (Papyrus)	: ડાભ જેવા છોડમાંથી તૈયાર કરવામાં આવતો પેપર
પાર્ચમેન્ટ અનેવેલમ (Parchment and Vellum)	: ઘેટાં-બકરાં કે વાછરડાંના ચામડામાંથી બનાવેલ કાગળ

1.10 સંદર્ભ અને વિશેષ વાચન (REFERENCES AND FURTHER READING)

પ્રયતકર કે કાનડિયા અને મહેશ જી. પરમાર (2015)	ગ્રંથાલય અને માહિતી વિજ્ઞાનનો પાયો અમદાવાદ, ભારતી બુક ટ્રેડર્સ
Allen Kent, (1974)	Encyclopedia of Library and Information Science, Vol. 25 New York, Marce Dekker Inc.